

Wieders Væverier

Af Peter Thor Andersen

Denne artikel har været bragt i Nyt fra lokalhistorien, nr. 15 (2002).

Det er sikkert ikke nødvendigt at opregne de mange Enkeltheder, hvori Fabrikant Wieder har lagt sin Arbejdskraft, for at fastslaa, at det Fredag den 17. Januar maa være hele Dragør By, der tilkendegiver deres absolutte Ærbødighed for Fødselaren Fabrikant W. Wieder. Ogsaa igennem sin private Virksomhed har Fabrikant Wieder bidraget til Dragørs Trivsel, idet hans store Væveri, Fabrikken som den kaldes i Dragør, fortrinsvis beskæftiger Dragørboere."1

Fredag den 17. januar 1936 fyldte ejeren af Wieders Væverier i Dragør, Wilhelm Wieder, 70 år. Ugen forinden var han blevet hyldet i Amagerbladet, hvor ovennævnte citat stammer fra. På dagen stillede han sig op sammen med sine ansatte for at blive foreviget af en fotograf. Billedet, der er gengivet på forsiden, ligger i dag på Dragør Lokalarkiv sammen med væveriets arkiv.

Journalistens påpegning af, at væveriet fortrinsvis beskæftigede Dragørboere virker lidt mærkværdig, da det jo lå på kanten af Dragør by! Imidlertid var et væveri med ca. 100 ansatte ganske stort i en by, der i 1930'erne kun havde et par tusinde indbyggere. Langt de fleste ansatte var ikke desto mindre fra byen, hvilket fremgår af arkivalier fra kommunens skatteforvaltning. Lokalarkivet er nemlig også kommunens arkiv. Dette righoldige materiale har jeg brugt til en opgave på Historisk Institut på Københavns Universitet om Dragørs industriarbejdere i slutningen af 1930'erne. Resultaterne vil jeg præsentere læseren for i denne artikel.

Når man i dag i Dragør spørger til fabrikken, der blev lukket og nedrevet i 1980'erne, får man gerne at vide, at "alle har været deroppe". Jeg valgte derfor at undersøge, hvad det var for en gruppe dragørboere, som var ansat, da billedet blev taget. Dvs. at karakterisere de ansattes køn, deres alder, om de var gift eller ej, og endelig hvilken form for arbejde, de eventuelt havde, før de blev ansat på fabrikken og efter en ansættelse der. Her kan materialet fra først og fremmest kommunen anvendes.

Efter at have karakteriseret de ansatte som dragørboere er det spændende spørgsmål, hvordan de ansattes sammensætning kom til udtryk i arbejdslivet på fabrikken. Et væveri regnes normalt som en klassisk industriarbejdsplads. Branchen har derfor været brugt til studier i arbejdslivet for en "rigtig arbejder". Her var væveriet i Dragør måske noget særegent? For at belyse dette spørgsmål har jeg inddraget erindringer, lokalarkivet har indsamlet fra tidligere ansatte. Derudover har jeg selv suppleret med interviews af to personer, der var ansat på væveriet i 1930'erne.

Rids af væveriets historie og rammerne for tekstilbranchen i 1930'erne

I 1865 blev den første fabrik etableret der, hvor senere Wieders Væverier kom til at ligge. Væveriet blev lagt på den anden side af grænsen til Store Magleby kommune, da Dragør byforstanderskab ikke gav tilladelse til opførsel af en fabrik på Dragør jord. Fabrikken var da ejet af en københavnsk fabrikant. Ved et salg i 1889 til en københavnsk grosserer, blev en ung tysker, Wilhelm Wieder, bestyrer. Han blev omkring 30 år senere selv fabrikant og indlemmede ca. 10 år senere den gamle

fabrik i sin egen, da den gamle fabrik måtte lukke². Måske derfor kaldtes Wieders fabrik gerne for Wieders Væverier.

Når man ser på medarbejderstaben på det her gengivne foto, er det karakteristisk, at stort set alle er yngre kvinder. Spørgsmålet er, om disse kvinder udgør fabrikkens arbejdskraft? Det er først omkring dette tidspunkt, 1890'erne, at der anskaffes dampmaskine på fabrikken, hvorved det bliver muligt at gå fra håndvæve til maskindrevne væve. Hermed bliver det nødvendigt at ansætte maskinmester, smede m.v. Det er derfor ikke utænkeligt, at fabrikken i de første år, og endnu i 1895, hovedsageligt bestod af kvindelige vævere³.

I Birte Hjorths hæfte om væveriet anfører hun, at Wieder i 1931 overtog det gamle væveri fra 1860'erne⁵, som så blev lagt sammen med det væveri, han selv havde opbygget bag sin bolig. Her bygger hun formodentlig på et brev fra fabriksarkivet, som er dateret 7. oktober 1931. I brevet får Wieder overdraget skødet på fabrikken. Ikke desto mindre fremgår det af en inventarfortegnelse fra væveriet fra oktober 1930, altså et år før, at der var et "eget Væveri" og "lejet Væveri"⁶.

Noget kunne altså tyde på, at Wieder i 1930 - senest - har overtaget brugsretten til den gamle fabriks bygninger. Vender man sig mod lønningslisterne og ser på antallet af ansatte per uge, så stiger antallet af ansatte fra 15-25 til ca. 40-50 i efteråret 1929, og går man frem til tiden kort før oktober 1931, så er antallet yderligere steget til omkring 85 ansatte. Det synes at bekræfte min antagelse om, at Wieder tidligere end før antaget har disponeret over begge væverier i sin produktion.

For at forstå udviklingen i Dragør må man dog også inddrage de ydre rammer for væverier i perioden. Efter 1. verdenskrig havde væverierne nogle urolige år som følge af stigende importpriser på råvarer og en ustabil valutasituation⁷. Det er da også i 1920'erne, at Nordisk Klædefabrik, der da ejede det gamle væveri i Dragør, må afhænde det. Udviklingen vender i 1930'erne. Det skyldes først og fremmest, at der sker en importregulering. Der bliver simpelthen indført en mængde begrænsninger på importen.

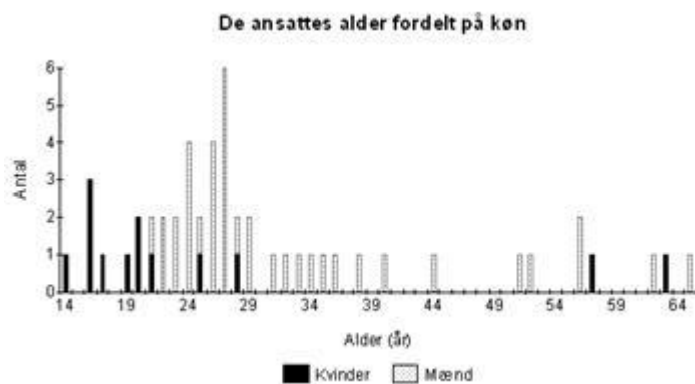
Herved kunne den danske tekstilbranche igen konkurrere med udenlandske væverier m.v. om det danske marked, og i løbet af 1930'erne opnår de danske tekstilfabrikker at dække 50 % af hjemmemarkedet. Det var den samme andel, som det havde haft op til 1. verdenskrig. Den generelle måde at møde svingende konjunkturer på var ved periodevise afskedigelser og ansættelser⁸. 1930'erne er altså en gunstig periode for væverierne, og det er formodentlig på denne eksterne baggrund, man skal se en fordobling i medarbejderstaben på Wieders fra omkring 1930 til 1936. Arbejdsløsheden i branchen lå på omkring 10 %, formodentlig endda højere, da ikke alle var organiserede⁹.

Dragørs industriarbejdere

I midten af 1930'erne var der lidt over 2.000 indbyggere i Dragør¹⁰. Ca. 1.100 af disse figurerer med navns nævnelse i kommunens skattelister, og endnu flere gemmer sig bag ægtefællens navn, idet ægtefæller ikke fik deres navn indført i listen. Wieder er nævnt som arbejdsplads for 62 personer i skattelisten vedrørende 1936. Dertil kommer, at i fem tilfælde er det et ægtepar, hvor begge arbejder på fabrikken. Altså 67 personer. Endelig har jeg fundet et par stykker under 18 år i en fabriksstilsynsprotokol. Dvs. at i alt var 69 af de ansatte bosat i Dragør i 1936. Hertil kommer, at der var flere, som boede lige på den anden side af kommunegrænsen i Store Magleby kommune.

I lønningslisterne fra fabrikken kan man se hvor mange, der var ansat på fabrikken i det hele taget. Der

var i snit lidt over 100 i 1936. Der er altså ikke tvivl om, at fabrikken hovedsageligt beskæftigede dragørboere. Her skal man dog huske at tage højde for den løbende udskiftning i medarbejderstaben i løbet af et år. Men kun 5 af de 69 dragørere fra skattelisten var ikke ansat den uge, hvor billedet ved Wieders 70 årsdag blev taget. Takket være oplysningerne om fødselsdato i en senere skattemåned og attesterne for de unge arbejdere i fabriksstilsynsprotokollen kan jeg i langt de fleste tilfælde også finde alderen på de pågældende. Nedenfor har jeg afbildet aldersfordelingen grafisk opdelt på køn for de 53 lokale ansatte, hvor alderen kendes:



Grafen viser flere tydelige træk. For det første er personerne hovedsageligt ret unge. Halvdelen er under 27 år, og $\frac{3}{4}$ er under 35 år. Desuden ses det, at størsteparten er mænd, og at de få kvinder for størstepartens vedkommende befinder sig i gruppen under 20 år, hvor de faktisk er enerådende. Nu er det dog et lille materiale, hvor man skal passe på med for håndfaste konklusioner. Især bør det overvejes, om der er metodiske skævheder i materialet. Seks gifte kvinder er ikke medtaget, da de jo som nævnt gemmer sig bag deres mands navn og hans fødselsdagsdato i skattemånederne. De vil formodentlig placere sig aldersmæssigt fra starten af 1920'erne og opefter.

Ser man på kønsfordelingen for alle 69 fra Dragør, er der 28 kvinder i forhold til 41 mænd, hvor kun de 13 kvinder er med i grafen ovenfor, mens 38 af mændene er med. For samtlige ansatte på fabrikken i januar 1936 var fordelingen 42 kvinder og 65 mænd. Dvs. at for såvel de ansatte fra Dragør som for samtlige ansatte gælder, at ca. 40 % var kvinder.

Da mændene fra Dragør stort set alle er med i grafen ovenfor, må det konkluderes, at blandt de ansatte fra Dragør gælder, at fabrikkens helt unge, dem vi i dag ville kalde teenagere, udelukkende var kvinder. Der kunne derfor være grund til først at se lidt nærmere på dem.

Der er seks kvinder under 20 år. Fem af disse er indført i Fabrikstilsynets protokol. Her ses det, at to startede som 14 årige, to som 15 årige og en var 16 år, da hun startede på væveriet. Her er altså tale om piger, der er startet lige efter skolen. Det gælder også en kvinde på 20 år, som i 1936 havde været 5 år

på fabrikken. En af hendes jævnaldrende viser imidlertid et af alternativerne for kvinder i denne alder, idet hun var startet på fabrikken som 19 årig efter først at have været serveringsdame.

Dette er ikke specielt overraskende, da såvel stillingen som ung pige i huset som arbejdet på en fabrik var en type stilling, man kunne varetage uden forudgående uddannelse. I skattelisten for Dragør i 1936 er der i alt 45 husassistenter, ikke overraskende alle kvinder. En af disse har et barn (!), og en anden er forsørger, måske for en gammel forælder, ellers er de alle enlige og - formodentlig - hovedsagelig unge piger.

Der er dog to unge piger blandt fabrikkens ansatte, som skiller sig ud. De havde været henholdsvis kontorist og ekspeditrice før ansættelsen på Wieders. De har altså stået i lære i et andet erhverv før, og - særligt for kontoristen - må man sige, at der er tale om en social tilbagegang fra en fremtid som funktionær med deraf følgende indkomst, jobsikkerhed¹¹ og status til det mere usikre fabriksarbejde. Husassistenternes indkomst i skattelisten er i snit ca. 730 kr. om året, hvilket svarer til 14-15 kr. om ugen. Til sammenligning kan vi inddrage en af de unge piger fra fabrikken, som netop var startet i 1936 som 16 årig. Hun tjente ifølge fabrikkens lønningsliste knapt 20 kr. om ugen¹². Det var det samme som indkomsten for de husassistenter, der tjente mest ifølge skattelisten. Selvom indkomsterne i skattelisterne er sat lidt lavere, end de faktisk var¹³, så var fabriksarbejdet altså bedre lønnet.

En af de unge kvinder fra fabrikken viser et lidt andet mønster. Begge hendes forældre var ansat på et væveri i Kastrup, hvor familien da boede. Da hun var færdig med skolen, kom hun kort på dette væveri, men blev derefter ung pige i huset. Først da hun havde lært sin mand at kende, var blevet gift og var flyttet ned til ham i Dragør, tog hun op til fabrikken for at høre, om hun kunne få et job. Kort tid senere startede manden også på fabrikken, hvor de blev i små ti år. Herefter brugte han sin uddannelse som klejnsmed til at reparere kakkelovne, mens hun kom til at passe en rullestue.

Dette forløb er typisk for de gifte kvinder fra Dragør, der var på fabrikken. Det er nemlig i alle tilfælde kvinder, der var gift med en mand, der også arbejdede på fabrikken eller havde et andet industriarbejde; f.eks. på Burmeister og Wain i København. Der var dog tre ældre kvinder, som supplerede invaliderenten og aldersrenten med arbejde på fabrikken. De har formodentlig gjort rent på fabrikken og lignende.

Grunden til, at jeg har ridset disse forskellige livsforløb op, er, at det, som for nogle var en fase i livet, blev en livsform, en måde at leve på, for andre. En af pigerne fra fabrikken var væk fra den i nogle år, men hun kom siden tilbage til væveriet. Her blev hun sit arbejdsliv ud og forblev ugift. Det var hun ikke ene om. Jeg har ikke kunnet følge hver enkelt gennem hele arbejdslivet, men ved at se i telefonbøger og yngre skattelister fra 1950'erne og der omkring, har jeg genfundet flere af kvinderne fra 1936. Da havde de stadig den samme stilling på fabrikken, og tilsyneladende var de stadig alene. Fabriksstillingen har altså været en måde for kvinder at blive selverhvervende på.

I 1930'erne var synet på den gifte kvinde generelt præget af devisen om, at "Det skulle være en dårlig arbejder, der ikke kunne forsørge sin kone"¹⁴. Man kan dermed sige, at der gik et skel allerede ved det, at en hustru arbejdede - i hvert fald uden for hjemmet. Temaet ses også af, at det generelt i mellemkrigsårene var sådan, at manden skaffede 4/5 dele af indtægten¹⁵. Her er parrene på fabrikken anderledes, da de i nogle tilfælde bidrager med halvdelen af indtægten hver især. Men det er jo som oftest unge familier, hvor situationen måske mere var en etableringsfase, en opsparingstid måske, end

en varig måde at indrette sig på.

Vender vi os nu mod mændene, så var de som nævnt lidt ældre, når de startede på fabrikken. Dog var de stadig unge. De fleste var under 30 år. Det skyldes bl.a., at de typisk havde stået i lære et sted eller haft et andet erhverv, før de kom på væveriet. Halvdelen havde i 1936 kun været der i 2 år, hvilket dog må ses i lyset af fabrikkens ekspansion i 1930'erne. Blandt dem, der havde været der siden 1920'erne, var der i stort set alle tilfælde tale om nogen, som også havde arbejdet på det gamle væveri. Dvs. det væveri, jeg omtalte i ridset af fabrikkens historie, som blev lukket og siden overtaget af Wilhelm Wieder.

De øvrige, som altså kun havde været på fabrikken i få år, talte blandt andet tre tidligere sømænd, tre tidligere fiskere og en forhenværende skibsfører. For at starte med den sidste, så viser han sig at være ret pudsig, idet han gennem flere år forblev fuldtidsansat på Wieders - bortset fra, at han fik en mindre bjergeløn og derfor må have været på søen nogle få gange - og alligevel vedblev han at være forhenværende skibsfører! Skattelisten synes altså også at være en kilde til en persons identitet!?

Det synes at være sådan, at for disse maritime mænd i en traditionel søfartsby som Dragør, var fabrikken ikke et valg, de havde gjort fra starten, men en (nød-)løsning i en situation, hvor deres " eget " erhverv var i krise. I flere tilfælde i skattelisten står der nemlig ud for fiskere, at de fik krisehjælp. Forholdet kan også belyses ved at sammenligne to tidligere fiskere blandt de ansatte, som arbejdede fuldtids på Wieders med de andre fiskere i skattelisten.

De to, der begge var forsørgere med børn, var sat til en husstandsindkomst på mellem ca. 2.400 og 3.000 kr., mens de 36 fiskere, som var forsørgere og dermed formodentlig som oftest gift, havde en husstandsindkomst på knapt 1.600 kr. Selvom man skal være varsom med opgivne indkomster, navnlig for selvstændige fiskere, da listen byggede på selvangivelse, så er forskellen dog markant. Man tjente noget mere på Wieders.

For de tre tidligere søfolk er forholdet endnu klarere. De havde en indkomst på mellem 2.500 og 4.000 kr., mens fællerne på søen i snit havde en indkomst på under 1.000 kr. Her kommer dog spørgsmålet om livsfase kontra livsform ind igen. De andre sømænd i skattelisten er ikke forsørgere, men det er de tre tidligere sømænd på Wieders. At være sømand kan jo være første trin på en karriere, som skal føre videre til at blive styrmand og skibsfører m.v., mens fiskeriet i højere grad kunne være en enmandsvirksomhed og dermed ikke nogen "begynderstilling" i et videre forløb.

For sømændene kunne det dermed se ud som om, der er en vis sammenhæng mellem at stifte familie og at få beskæftigelse på væveriet til en noget højere løn end på søen. Endvidere er der kun en enkelt skibsfører i skattelisten, men adskillige forhenværende, så karrieremulighederne synes ikke store. Til gengæld var hans indkomst på knapt 9.000 kr.! Det er måske også derfor, at ovennævnte forhenværende skibsfører vedbliver at have denne "titel".

De øvrige, hvor det tidligere erhverv kendes, tæller et par kommisser, dvs. ekspedienter, nogle arbejdsmænd, nogle maskinarbejdere, nogle egentlige håndværkere og kun en enkelt, der havde været væver et andet sted. Der er altså tale om såvel ufaglærte som faglærte mænd. Endelig er der en tidligere bagermester. Her ved jeg fra anden side, at hans erhvervsskifte skyldtes allergi.

Mændenes vej ind i tekstilbranchen synes altså for størstepartens vedkommende at være enten forårsaget af arbejdsløshed inden for håndværk og industri eller en følge af de manglende muligheder i de maritime erhverv. Hertil kommer den mindre gruppe, som havde været i erhvervet i længere tid, idet de havde været på væveriet i den tidligere ejers tid. Nu kunne man så spørge, om der blandt de personer, hvor jeg ikke har kunnet finde oplysninger om deres tidligere beskæftigelse, gemmer sig nogle, som havde været på væveriet i flere år, måske endda siden skoletiden? Dette kan imidlertid udelukkes, når man ser på deres alder og hvornår de startede på væveriet. Kun en mand var 18 år, da han startede. De andre var 20 år eller derover og havde overstået en læretid i en anden branche.

Der var da heller ikke mange andre muligheder for industribeskæftigelse i Dragør end Wieders, hvilket kan konstateres i skattelisten. Det var ikke for ingen ting, at Wieders slet og ret hed fabrikken. Alternativet var derfor at finde arbejde i omegnen eller flytte, og særligt det sidstnævnte synes dårligt nok at have været overvejet, når man lytter til erindringerne.

Samlet kan jeg altså konkludere, at de mennesker fra Dragør, som blev ansat på fabrikken i over halvdelen af tilfældene var mænd. Disse synes på nær nogle enkelte mangeårige tekstilarbejdere fra det tidligere væveri i byen at være unge mænd, som måtte skifte branche fra ikke mindst de kriseramte maritime erhverv i byen, men også i en del tilfælde er det mænd, som -i hvert fald midlertidigt - har måttet opgive udsigten til at anvende deres faglærte kundskab i de erhverv, som de var uddannet til. Mændenes vej til fabrikken var altså ikke planlagt som sådan, og der var ofte tale om en midlertidig stilling, som gjorde det muligt at blive i byen og stifte familie. Her var fabrikkens tilstedeværelse altafgørende.

For kvindernes vedkommende er der en del, hvor fabriksarbejdet var en ny mulighed i stedet for den traditionelle vej som tjenestepige. For nogle kvinder er der dog mere tale om en livsfase, hvor erhvervet var en overgangsfase til at blive gift. Andre blev på fabrikken, der gav dem mulighed for at blive selverhvervende

Set på denne baggrund forstår man udtrykket om, at "alle har været på fabrikken" bedre. Fabrikken synes at have været en kærkommen mulighed for beskæftigelse for navnlig de unge i en tid, som var præget af arbejdsløshed og ændringer i kvinderollen.

Arbejdslivet på Wieders fabrikker

Det er nu tid til at vende blikket mod livet oppe på væveriet. Wieders Væverier omfattede en stor bygningsmasse, som var blevet til ved knopskydninger helt tilbage fra 1800-tallet. De store fabrikshaller med det for fabrikker karakteristiske shedtag med ovenlysvinduer dominerende i 1930'erne bygningsmassen. Fabrikken lå med indgang fra byens indfaldsvej, Kirkevej, som førte op til Store Magleby. Kom man fra den side, passerede man først fabrikant Wieders villa, kaldet "Det hvide Hus", og videre forbi et andet hus ned til "Det røde Hus", som var en af de ældste bygninger. Den havde også ligget der i det gamle væveris tid. Dér var porten ind til fabriksområdet, hvor de ansatte hver dag gik og cyklede ind og ud ad porten til lyden af fabriksfløjten.

I det røde hus var der i 1936 beboelseslejligheder, hvor Wilhelm Wieders yngste søn på 26, der også

hed Wilhelm, og hans hustru boede. Han og hustruen arbejdede begge på fabrikken. De to andre lejligheder i huset var i et tilfælde udlejet til en ansat formedelst 50 kr. om ugen. Derudover var der ikke etableret nogen boliger til de ansatte af Wilhelm Wieder.

Den unge Wilhelm var ikke den eneste Wieder, der arbejdede med i virksomheden. Også broderen Rudolf på 31 og søsteren Ellen, der var på alder med Wilhelm, arbejdede med. Ellen, kaldet "frk. Wieder", forblev ugift hele sit liv og boede på dette tidspunkt sammen med forældrene i villaen, som hun senere overtog. Der var derfor virkelig tale om en familievirksomhed, og det var da også kun få år siden, at den havde ændret karakter fra et lille foretagende til en egentlig industri.

Væveriet fremstillede flere forskellige slags stoffer. I fabriksarkivet er der en såkaldt inventurprotokol¹⁶. Inventur betyder status - over lager og lignende. 1. januar 1936 var der silketæpper, bomuldsgarn, hørgarn og uldgarn på lager. Væveriet havde altså ikke specialiseret sig i én type råvarer, hvilket nok kan forklares ved den trinvis udvikling fra nicheproduktion til stordrift. Fabrikken spandt dog ikke selv sit garn. Det kom udefra.

I spoleriet, som lå i tilknytning til vævesalen, var der ifølge inventaropgørelsen fra 1930 3 spolemaskiner. I 1938, hvor den næste opgørelse blev lavet, var der kommet to tvindemaskiner til. Her blev det indkøbte garn spolet over på mindre ruller, eventuelt tvundet sammen til en tykkere tråd eller en flerfarvet tråd. Arbejdet med at sætte maskinen til at spole garnet blev passet af spolere. Spolerne med garnet skulle for det første bruges til at lægge ned i den såkaldte skytte¹⁷. Garnet i skytten, der kaldes skud eller islæt, bliver vævet ind i det vinkelrette garn, kaldet kæden, ved at skytten bliver slynget frem og tilbage samtidig med, at skafterne, der holder kædetrådene, skifter position i forhold til hinanden, når skytten returnerer i sin bane.

Spolerne med garn skulle også bruges til kædetråd. Den blev fremstillet ved, at en maskine rullede garnet fra spolerne over på en rulle, kaldet en bom, som efterfølgende kunne sættes på væven¹⁸. I 1938 var der 4 kædeskæremaskiner ifølge inventarlisten. De arbejdere, der passede disse maskiner, kaldtes kædeskærere.

I vævesalen stod der 54 væve i 1938, mens der i 1930 kun var 36. Det fremgår af inventarlisten, at der var skytter til såvel glatte, veksels- som revolvervæve i 1938. De glatte væve var beregnet til helt enkle mønstre, f.eks. sribet, og de var kendetegnet ved, at en væver kunne passe en til to styk¹⁹. De to sidstnævnte vævetyper arbejdede hurtigere og var kendetegnet ved, at garnet i skytten blev udskiftet automatisk, når spolen var tom. Magasinet med spoler til skytten kunne eventuelt fyldes op af en ung arbejder²⁰.

Her kunne en væver derfor passe flere væve²¹. Når mønstret var mere kompliceret, brugte man en jacquardmaskine, som var baseret på et hulkortsystem. Hulkortene var placeret på række og styrede en eller flere såkaldte lidser, som hver var forbundet til de enkelte kædetråde, der da kunne løftes individuelt i overensstemmelse med hulkortene, så et kompliceret mønster som f.eks. en rose kunne fremkomme i stoffet, efterhånden som skytten vævede hen over og under kæderne²².

Når væven skulle sættes op til at væve et nyt stykke stof, skulle den nye kædetråd forbindes til lidserne, der holdt de enkelte tråde. Dette arbejde blev udført af en særlig kvalificeret arbejder kaldet forretteren. Han – for det var altid en mand - kunne passe 30 til 50 væve²³.

Efter vævningen skulle stoffet bæres over i den såkaldte noppestue. Her var nopperne, som eftergik stoffet for fejl i form af tråde, der stak ud og lignende. Dette arbejde foregik manuelt stående ved borde²⁴. På Wieders Væverier var der 8 noppeborde på 1. sal i noppestuen. Herefter var stoffet som oftest klart til at blive pakket til kunden.

I selve væveprocessen var der derfor brug for følgende funktioner, der alle udførtes af tillært arbejdskraft: spolere, kædeskærere, vævere, forrettere, noppere og eventuelt fabriksarbejdere til at gå til hånde ved påfyldning af spoler til vekselvævene og revolvervævene. Derudover var der på Wieders et par vævemestre og en tegner, der designede mønstre. Ud over disse direkte funktionsrelaterede stillinger i arbejdsprocessen var der et par smede, der formodentlig har repareret vævene og de andre maskiner, vedligeholdt de elektromotorer, der ifølge inventarlisten drev vævene m.m. Der var nogle arbejdsmænd, som vel har gået til hånde med forefaldende arbejde, og der var en chauffør. På kontoret var der et par funktionærer foruden Wiederfamilien. Endelig var der en repræsentant.

Efter at have gennemgået arbejdsfunktionerne er det tid til igen at se på de 69 ansatte fra skattelisten for at se hvilke stillingsbetegnelser, der er angivet ud for dem. Jeg vil her tage udgangspunkt i de alders- og kønsmæssige grupperinger, jeg fandt frem til ovenfor.

Ser man først på de helt unge piger under og lige omkring 20 år, så er der blandt disse 9 to spolersker, tre tekstilarbejdere, en fabrikspige, en pudser og en kontorist. For de tre tekstilarbejdere er det umiddelbart lidt vanskeligt at finde ud af, hvad de kan have lavet. Ser man på lønforholdene, som fremgår af fabrikkens lønningssliste, så kan nogle muligheder dog udelukkes. De personer, der i skattelisten er betegnet som vævere, tjener fra ca. 65 til 90 kr. om ugen, mens tekstilarbejderne tjener mellem 15 og 35 kr. Det forekommer derfor ikke sandsynligt, at man har anvendt denne betegnelse om vævere.

Det støttes også af, at dem jeg har talt med husker, at der kun var få kvindelige vævere. Derimod kan tekstilarbejderne såvel have været noppere som spolere. De to unge spolere tjener mellem 13 og 20 kr., mens den ene unge pudser, som var et andet ord for nopper, tjente lidt over 40 kr.

Arbejdet som spolerske krævede ikke direkte samarbejde med andre funktioner. Det var f.eks. ikke sådan, at en væver kom og bad en spolerske om en spole til skytten. Spoleriet har dog selvsagt været koordineret med, hvad der var brug for af garn, men dette har formodentlig været koordineret af en mellemlider. I 1950'erne omtales i nogle erindringer en garnmester. En sådan har der sandsynligvis også været i 1936. Man må dermed sige, at arbejdet i spoleriet var en meget rutinepræget opgave, som blev udført isoleret fra de andre i væveriet. Dermed forekommer det sandsynligt, at det var en velegnet opgave at sætte helt unge til. En af de personer, jeg har interviewet, husker da også, at det var et ret kedeligt arbejde.

Det er ikke helt klart, om denne funktion var lønnet ved akkord eller ved timeløn. Det er derimod klart, at arbejdere under denne såvel som alle de andre egentlige vævefunktioner var organiseret i Dansk Tekstilarbejderforbund. I lønningssisterne er arbejderne altid indført udelukkende med navn og løn for den pågældende uge. Imidlertid er der lavet en opgørelse efter størsteparten af de indførte navne, hvor der er udregnet 2 % af lønnen, som fradrages. Den kaldes enten "ferie" eller "Tekstil". Det svarer til de ferieregler, Tekstilarbejderforbundet havde forhandlet sig frem til i 1932²⁵.

Det er formodentlig de ansatte, som var med i forbundet. Det støttes også af, at de få navne, der står efter denne opgørelse, er de tre Wieder søskende, to smede, de månedslønnede i kontoret, vævemestrene, repræsentanten og nogle (ældre) damer, som at dømme ud fra lønnen kun har haft få timer. Måske rengøring. Blandt de månedslønnede på kontoret finder man den unge pige på 21, som var kontorist ifølge skattelisten. Interessant nok var hun spolarske et par år tidligere, men har åbenbart gjort karriere på fabrikken.

En af de personer, jeg interviewede, husker, at hun stemplede ind og ud, og hun mener, at lønnen blev beregnet på det grundlag. Imidlertid er der i Tekstilarbejderforbundets arkiv bevaret en henvendelse fra juni 1934, hvor Tekstilfabrikantforeningen meddeler, at ledelsen, altså Wiederne, vil forhandle akkord aflønning med forbundet, dog ikke i noppestuen og i kædeskæreriet²⁶. Det kan derfor ikke udelukkes, at der var akkord aflønning i spoleriet, hvilket synes at have været tilfældet på andre fabrikker²⁷.

Under alle omstændigheder gjorde det forhold, at man ikke uden videre kunne identificere, hvilke spoler den enkelte havde spolet, at en vis form for overvågning var nødvendig. Man må dermed betegne det spolearbejde, som de unge piger kom op til, som "rigtigt" industriarbejde med monotone, stærkt specialiserede opgaver.

Der er en enkelt kvinde, som er betegnet som spolarske, der tjener 50 kr.. Hun har måske været en slags tilsynsførende med deraf følgende tillæg, da hun sammen med en anden kvinde er den eneste i denne lønkategori. Ifølge mine informanter var der toholdsdrift på fabrikken med et hold fra 06.30 til 15.30 og et andet fra 15.30 til 00.30²⁸. Dette skulle også gælde i spoleriet, så de to damer med 50 kr. om ugen kan have ledet hver sit hold. Dette er dog et gæt.

Lønnen og betegnelserne viser, at arbejdet var ganske kønsopdelt på fabrikken. Det gælder også for de arbejdere, der ikke var fra Dragør. Der går et skel ved ca. 50 kr., hvorunder ingen mænd befinder sig, og hvorover kun 7 kvinder befinder sig. Det hang sammen med arbejdsfunktionerne og deres respektive aflønning. Ingen mænd var f.eks. i noppestuen. Man kan også levende forestille sig, hvilke drillerier det ville have ført til, hvis en af mændene havde stået med synålen i noppestuen.

Arbejdet i noppestuen var dog meget mere præget af håndelag og tålmodighed end i spoleriet. Her skulle klædet pudses af. Det virker derfor sandsynligt, at det mere var de lidt "ældre" kvinder, der fik arbejdet her, mens de helt unge passede spolemaskinen.

Der var dog endnu et par funktioner, som kunne have været udført af kvinder. I hvert fald hvis man skal gå ud fra mønsteret på andre fabrikker²⁹. Dels skulle automatvævene eller vekselvævene have påfyldt spoler til skytten. Det var måske det, en 14 årig fabriks pige, jeg har fundet i materialet, udførte. Dels viser oplysningen i fabrikkens inventarprotokol om, at der var en såkaldt andrejerstol hen til endnu en specialfunktion. Andrejning var betegnelsen for at knytte en ny kæde sammen med en gammel, når denne var ved at løbe ud. Dette kunne ske fra en andrejerstol, hvorved væven imens kunne blive rengjort for trådrester og lignende³⁰. Dette arbejde blev udført af en anden end væveren, der selv skulle rengøre væven. Sammenknytningen af trådene krævede også et vist håndelag.

For mændenes vedkommende er vi som nævnt ovre på et andet lønniveau. Men også ovre i andre funktioner. Af de 41 fra Dragør er der kun to, som står uden for kredsen af organiserede under

Tekstilarbejderforbundet. Det er kedelsmeden og en maskinarbejder. Til gengæld er mestrene og repræsentanten ikke lokale. En af de dragørske tekstilarbejdere tjener omkring 100 kr. Dette lønniveau deler han kun med tre andre på hele fabrikken, og et forsigtigt gæt kunne være, at det er forretterne, vi ser her. Den pågældende var 56, fader til to andre på væveriet og havde arbejdet for Wieder siden 1920'erne. Det kunne derfor tænkes, at han derved havde fået det betroede hverv som forretter. Ellers er der en arbejdsmand blandt mændene fra Dragør. De øvrige er vævere, idet der dog er enkelte, hvor dette ikke kan bestemmes med sikkerhed.

Der er som nævnt kun 7 kvinder på hele fabrikken - inklusive dem udefra - i samme lønskala som disse vævere. Og disse 7 har formodentlig været vævere. Væverne var lønnet efter akkord, der var baseret på produktionsprocessen i form af tælling af antal skud etc. Løntaksten var ens for begge køn³¹. Hermed kan man så spørge sig selv, hvorfor der var så få kvinder? Den lokale væveindustri var jo, som vi så ud fra billedmaterialet, i høj grad et kvindefag godt en menneskealder tidligere! Det virker også forbavsende, når man sammenligner med det generelle billede i branchen i Danmark. Bortset fra, at der var omkring 2/3 dele mænd på de egentlige klædefabrikker, såsom Brede, så var der alle steder ca. halvt af hver. Og det såvel ved industritællingen i 1906 som den i 1935³².

Her mener jeg, at vi er ved det i egentlig forstand særegne ved Dragørs industriarbejdere. Der er ikke noget særegent i, at unge kvinder kom på fabrik. Ej heller i, at de udførte relativt dårligt lønnet, monotont arbejde. Men at det tilsyneladende næsten kun var mænd, der vævede; endda på et væveri, hvor mændene formodentlig meldte sig til virksomheden, fordi de ikke kunne få arbejde andetsteds, det virker forbavsende.

Her kan erindringerne imidlertid bringe en dybere forståelse for dagen. En af de tidligere ansatte på Wieder, blev i 1980'erne interviewet om sit liv på fabrikken. Han var udlært elektromekaniker og maskinarbejder i København i 1930 som 20 årig. Han kunne imidlertid ikke finde noget arbejde og måtte derfor om sommeren hjælpe sin fader, der havde en badeanstalt i Dragør. Om vinteren var han på understøttelse. På sin tilkommende svigerfaders opfordring tog han op til væveriet for at tale med Wieder, og han blev skrevet op, hvilket viser arbejdssøgningen og Wiederens situation i forhold til at antage arbejdere. Han havde dog igennem svigerfaderen en personlig forbindelse til Wiederne, og det synes at have spillet en rolle for såvel arbejdssøgerne som Wiederne. I hvert fald går det igen i en anden tidligere ansats forklaring om sin ansættelse på fabrikken tilbage i 1908, hvor Wilhelm Wieder var bestyrer. Her var det fætteren, der selv var ansat på fabrikken, som formidlede kontakten.

Personer, som allerede var ansat, kendte Wieder. De havde altså mulighed for at lægge et godt ord ind. Selve tillæringen som væver tog et par uger, hvor man stod sammen med en erfaren væver. Disse mekanismer, hvor centrale personer, "kernearbejdere", synes at være udslagsgivende i forhold til, om en person overhovedet ansøger og antages, og siden står for tillæringen af den nye kan formodentlig for en stor del forklare, hvordan et én gang etableret mønster med, at visse stillinger besættes af lokale unge mænd, fastholdes.

Netværksmekanismerne har lettet rekrutteringen for Wiederne og sikret en vis standard, da valget af en dårlig arbejder ville falde tilbage på (kerne-) arbejderne på fabrikken. Det gør det endvidere rationelt for Wiederne at foretrække de lokale arbejdere. Lokale arbejdere kan dog også være foretrukket, fordi toholdsdrift har været upraktisk for en arbejder fra København, der skulle med bussen eller toget fra Dragør kl. halv et om natten. Endelig har selve det forhold, at en arbejdsløs mand i reglen blev i

Dragør, og måske oven i købet var ved at etablere familie, gjort det sandsynligt, at vedkommende blev boende lokalt og dermed var en stabil og fleksibel arbejder. Set fra de ansattes synsvinkel har det givet dem en vis indflydelse og status i forhold til deres omgangskreds, at de kunne hjælpe en kammerat eller svigersøn til et arbejde.

Et andet forhold er industriens historie lokalt. Væveindustrien blev måske nok etableret tidligt i Dragør, men sammenligner man med København, så er det meget sent, at håndvævene udskiftes med dampkraftdrevne maskinvæve³³. Og da egentlig stordrift først etableres omkring århundredeskiftet, må man konstatere, at der ikke er etableret nogen egentlig industritradition i byen. De mange kvinder i tekstilindustrien andre steder hang nemlig ikke mindst sammen med, at kvinderne i en overgangsfase i slutningen af 1800-tallet, hvor mændene ofte var faguddannede vævere, var et billigere alternativ³⁴.

Da væveriet ekspanderede, skete det som vist i en sammenhæng, der var præget af, at blandt andet mange arbejdsløse mænd lokalt havde behov for arbejde. Her kan kønsopfattelsen, hvor mændene sås som forsørgere og kvinderne som dem, der skulle forsørges, have spillet ind. Både sådan, at den arbejdsløse mand blev tilgodeset af bekendte på fabrikken, når de skulle anbefale en ny arbejder til den relativt vellønnede funktion som væver, og ved, at det for disse mænd var vigtigt for selvforståelsen at overføre et kønsrollemønster til fabrikken, der i kortere eller længere tid måtte være rammen om deres arbejdsliv.

Ser man på, hvad der fokuseres på i beskrivelsen af arbejdssituationen og forståelsen af arbejdslivet, så får man et yderligere indtryk af, hvor forankret denne kønsopdeling var. Som nævnt producerede væveriet flere forskellige vævetyper. Det præger i høj grad erindringerne hos en af de tidligere ansatte, der var en af de mandlige vævere. Senere vævemester.

Da han gennemgår arbejdsprocesserne ud fra erindringen, bliver et produkt gerne koblet med en væv og en person. F.eks. fortæller han om, hvordan Johan Jensen - "Siljes Johan" - og Anders Andersson - "vor svenske ven", lavede silketæpper ved to væve. Disse og de andre væve var gerne nogle "gamle vrag", som var købt billigt efterhånden. Derved får man indtrykket af, at fabrikken ikke bestod af ensartede arbejdere, hvad angår væverne, men af enkeltpersoner, der nærmest som håndværkere selv var ansvarlige for hver sit specialprodukt. I hans eget tilfælde identificerede han sig klart med den tekniske produktion, hvor han fortæller om et system med en refleks i spolen, som blev blottet, når tråden løb af spolen, hvorved væven kunne stoppe af sig selv.

Han fortæller om, hvad han selv udrettede, mens man ikke hører videre om kollegerne; hverken godt eller skidt. På "de gamle vrag" kunne han få afløb for den tekniske interesse, han oprindeligt havde valgt uddannelse ud fra. På dette område var der mulighed for at identificere sig med jobbet, selvom det ikke var et, man havde forestillet sig at beskæftige sig med. Det kan tænkes at have givet grobund for en mulig mening i arbejdet for væverne, hvor det i højere grad var den individuelle tekniske forudsætninger og flair, der kunne udnyttes og værdsættes, også af væverne selv, frem for et forsøg på fra virksomhedens side at præge dem med en deraf følgende modkultur. Og dyderne i kulturen blandt væverne kan siges at være mandlige.

Temaet kan også belyses ved, at en tidligere kvindelig væver fortalte mig, at hun tjente mere end flere af mændene. Set fra en generel teknologisk synsvinkel er der intet bemærkelsesværdigt i det. Normalt blev dyder som omhyggelighed og fingernemhed fremhævet³⁵ for væveren, og hun bemærkede selv, at

hun var særligt omhyggelig og derfor kunne væve mere på en dag. Når hun fremhæver det, virker det derfor som om moralen er, lige som når man hører om en kvindelig værnepligtig eller betjent i dag, at hun klarede sig i en mandekultur blandt væverne.

Hvad angår opfattelsen af arbejdet som væver er det i øvrigt karakteristisk, at man ikke hører om episoder, hvor ledelsen er blevet drillet eller narret, dvs. hvor arbejderne havde et fællesskab som arbejdere. Modsat husker en tidligere ansat kvinde i noppestuen, hvordan Ellen Wieder forlangte fuldstændig ro, hvilket resulterede i, at så snart hun var gået, gik snakken. Hun husker også en episode, hvor hun dansede rundt med et stykke klæde og blev opdaget, da frk. Wieder stod i døren. Blandt disse damer er opfattelsen af at være industriarbejder uden megen indflydelse på eget arbejde mere fremtrædende.

I øvrigt er et andet karakteristisk træk, at fagforeningen slet ikke omtales. De interviewede husker ikke hvem, der var organiserede. Dårligt nok om de selv var det. Der er ikke nogen fagretlige konflikter eller uretfærdigheder, de erindrer, hvilket da også kan siges at være bekræftet af fraværet af sådanne sager i Forbundets arkiv. Igen virker det som om, arbejderne slet ikke følte sig som arbejdere. Måske også fordi manges identitet tildels lå et andet sted. På sønen eller i drømmen om eget værksted etc. Omstændighederne omkring den enkeltes vidt forskellige livsbaner er formodentlig også, sammen med fabrikkens placering, forklaringen på, at der tilsyneladende ikke var sociale arrangementer, arrangeret af ledelsen for alle medarbejdere eller medarbejdergrupper.

En enkelt erindrer en fest i Odd Fellow Palæet, men mente det var fagforeningen, der arrangerede den³⁶. Ellers var de sociale bånd i højere grad konstitueret af de familiemæssige og vennemæssige bånd, den enkelte havde i forvejen. Dette kan også siges at være styrket af rekrutteringsmekanismerne. Set fra ledelsens side var der da heller ikke egentlig behov for at gøre noget særligt for arbejderne i fabrikkens regi. Til gengæld gjorde Wilhelm Wieder en del for byen som bekendt.

Der synes dog at ligge en konflikt i det, at så mange var havnet på fabrikken "ad omveje". De ville formodentlig hurtigt finde noget andet, hvis det blev muligt. Hvilket mange da også gjorde. Det er i forbindelse med den potentielle konflikt interessant, at hovedvægten blandt de ansatte udefra, ligger blandt dem, som tjener mest. Altså blandt dem, der formodentlig var vævere. Selvom der her gemmer sig nogle, der måske boede lige på den anden side af bygrænsen, i Store Magleby kommune, så finder man også her personer, som informanterne har betegnet som københavnere og en gruppe, som var tyske jøder. Disse tyske jøder holdt sig helt for sig selv og var meget arbejdsomme vævere. At det var nødvendige at antage sådanne personer, der formodentlig gav sprogvanskeligheder i det daglige, kan siges at signalere, at fabrikken ikke mente, at dens behov udelukkende kunne dækkes med den forhåndenværende lokale arbejdskraft.

Afrunding og perspektivering

Da Wilhelm Wieder på sin 70 års fødselsdag stillede sig op sammen med sine ansatte for at blive fotograferet, stod han omgivet af mange forskellige skæbner. Journalisten havde ret, da han i en artikel betonedede, at Wieders Væverier fortrinsvis beskæftigede Dragørere. Men var de fleste ens for så vidt, at de boede lokalt, så var de ganske forskellige, hvad angår deres alder, og hvordan de var havnet på fabrikken. Langt de fleste af de lokale dragørere var ganske unge. Blandt de yngste var pigerne enerådende. Her var væveriet et alternativ til at komme ud at tjene. Mændene derimod havde som oftest stået i lære i et helt andet erhverv, men måtte pga. tidens arbejdsløshed søge arbejde på væveriet, der

med sin ekspansion i perioden var en enestående chance. Blandt disse mænd var en del, som havde forsøgt sig inden for de maritime erhverv som fiskeri og søfart, der tidligere havde domineret Dragør. Der var dog også enkelte kernearbejdere, som havde arbejdet i væveindustrien i Dragør længe.

Ser man på, hvordan de lokale ansattes sammensætning kom til udtryk på væveriet, så bemærker man, at arbejdsdelingen på det nærmeste var fuldstændig kønsopdelt, hvilket var bemærkelsesværdigt sammenlignet med andre væverier. Kvinderne tog sig af det mest monotone i væveriets spoleri, og det var dem, der eftergik stofferne efter vævningen. Mændene var derimod på det nærmeste enerådende i vævesalen. Her var lønnen bedst, og her var der mulighed for at gøre brug af en eventuel tillært eller medfødt teknisk kunnen og derigennem identificere sig med den arbejdsplads, man var havnet på. Der er grund til at formode, at denne ekstreme kønsopdeling var udtryk for en tilpasning til de særlige omstændigheder, som beskæftigelsessituationen koblet med kønsopfattelsen og ønsket om at blive i Dragør, havde skabt i lokalsamfundet.

Tilsyneladende var vejen til væveriet ofte gennem en bekendt eller et familiemedlem, der allerede var ansat. Herigennem kunne Wieder få en garant for den nye ansatte i en tid, hvor mange blev antaget. Og de lokale kunne samtidig, bevidst eller ej, fastholde et mønster i hvem, der blev ansat. Denne mekanisme og årsagerne til, at de søgte arbejde på væveriet, var dog også medvirkende til, at der ikke syntes at være noget videre fællesskab mellem de ansatte ud over, hvad de havde med hinanden fra andre sammenhænge. Et egentlig fællesskab som industriarbejdere synes de ikke at have haft og Wieder behøvede ikke at skabe dette, så længe så mange søgte arbejde hos ham.

Gennem denne opgave med en gruppe, der normalt figurerer i en eller anden statistik som tekstilarbejdere, har jeg søgt at vise, at den store historie kan se ganske anderledes ud, når man ser aktørerne som hele mennesker i den lokale kontekst, de levede i. Spørgsmålene og indtrykket bliver anderledes, hvilket har været en af de store gevinster ved at fordybe sig i et stort stofområde på et lokalarkiv, der indeholder en masse materiale, man dårligt var klar over eksisterede. Det er dog samtidig klart, at den lille lokalhistorie kan ses fra mange vinkler, og at mit bud på en syntese præges af netop det materiale og de muligheder, som Dragør Lokalarkiv har åbnet op for.

Anvendt litteratur og kildemateriale

Arbejderbevægelsens Arkiv og bibliotek:

Dansk Tekstilarbejderforbunds arkiv - korrespondance vedr. Textilarbejdernes Fagforening af 1873 (Københavnske afdeling af Forbundet) bind I-VI, særligt bind V: 1930-1935

Dansk Tekstilarbejderforbunds medlemsblad Textilarbejderen. 1930-1940.

Dragør Lokalarkiv:

Wieders Væverier. Virksomhedsarkiv.

Dragør Ligningsmyndighed: Mandtalsliste og fortegnelse over den foreløbige ansættelse af indkomst og formue for Dragør Ligningsmyndighed. 1904/1905 - 1972.

Amagerbladet. (Lokal ugeavis). Perioden 1930-1940.

Billedsamlingen:

B 1059, B 3437, B 3870 (tilvækstnummer), B 4759, B 4761 og B 4762

Lydbånd med:

Viktor Samsøe Jensen (nr. 84001)

Peter Svendsen (nr. 84002)

Axel Sander (nr. 84003)

Litteratur

Lars K. Christensen: Det moderne arbejde. Upubliceret ph.d.-afhandling. København 1998

Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers og Henrik S. Nissen: Danmarkshistorie Bind 7. Tiden 1914-45. Redaktion Søren Mørch. København 1988.

Birte Hjort: Wieders i Dragør. Dragør 1984

Ole Hyldtoft: Københavns industrialisering 1840-1914. København 1984.

Otto Jensen: Dansk Textilarbejderforbund gennem et halvt Aarhundrede. København 1935

Lis Thavlov: Dragør kommune. Upubliceret manuskript (Bidrag til kommende udgivelse af værk om Amagers historie). Dragør 2001.

J. P. Trap Danmark. 5. udgave. Københavns Amt. København 1960

Noter:

1 Amagerbladet den 10. januar 1936.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Lokalarkivets billedsamling B 3870 (tilvækstnummer)

5 Op. Cit. p. 10.

6 Wieders Væveriers arkiv. Inventar Konto 1930-1939

7 Lars K. Christensen. Det moderne Arbejde. Pp. 37-38

8 Op. Cit. pp. 39-40

9 Op. Cit. pp. 52-53

10 J. P. Trap Danmark. Københavns amt. 5. udgave. Kbh. 1960. p. 942: 2.099 indbyggere i 1930.

11 Gyldendals Danmarkshistorie. Bind 7 p. 43

12 Selvom denne oplysning er frit tilgængelig, da der ikke er klausuler på brugen af fabriksarkivet, vil en sådan oplysning ikke blive gengivet i en fremtidig bred formidling af denne opgaves resultater.

13 Så vidt jeg kan se er indkomsten i listen kun ca. 85 % af det faktiske, hvilket kan sammenlignes for de ansatte på Wieder, hvor begge størrelser kendes. Det skyldes formodentlig nogle fradrag til skat, forsikringer m.m. (Se Gyldendals Danmarkshistorie bind 7, p. 35)

14 Gyldendals Danmarkshistorie. Bind 7 p. 48

15 Op. Cit. p. 38

16 Dragør Lokalarkiv: Wieders Væveriers arkiv. Inventur. 1935 - 1936 - 1937

17 Det moderne arbejde p. 67

18 Op. Cit. p. 68

19 Op. Cit. p. 71

20 Op. Cit. pp. 91-3

21 Ole Hyldtoft: Københavns Industrialisering p. 326

22 Det moderne arbejde p. 82

23 Op. Cit. pp. 69 og 114

24 Op. Cit. pp. 75-76

25 Otto Jensen: Dansk Tekstilarbejderforbund gennem et halvt Aarhundrede. Kbh. 1935 pp. 355ff.

26 ABA: Dansk Tekstilarbejderforbund. Korrespondance vedrørende den københavnske afdeling. D II 4, pk. 160-170

27 Det moderne arbejde. p. 121

28 Lokalarkivet: Interview med Axel Sander 84003

29 Ibid.

30 Op. Cit. p. 70

31 Det moderne arbejde. p. 83. For kønsforholdene: Se bl.a. Textilarbejderen 39. Aargang Nr. 1-2 pp. 3-6. Radioforedrag ved kvindelig væver Anna Nielsen.

32 Op. Cit. p. 132

33 Dampvæverier er dominerende i København i 1870'erne ifølge Ole Hyldtoft: Københavns industrialisering s. 190.

34 Op. Cit. pp. 192-3

35 Se bl.a. væverske Anna Nielsens beretning om arbejdet i Textilarbejderen. 1938 nr. 1-2 p. 4

36 Her tænker hun formodentlig på Tekstilarbejderforbundets 50 års jubilæum i 1935 jf. Textilarbejderen januar 1936

© Dragør Lokalkiv og forfatteren